

УДК 141.319.1:351.86

DOI <https://doi.org/10.30970/PPS.2026.65.2>

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК СУБ'ЄКТА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У ЧАСІ ВІЙНИ

Любомир Андрусів

*Івано-Франківський національний університет нафти і газу,
кафедра суспільних наук
вул. Карпатська, 15, 76019, м. Івано-Франківськ, Україна
<https://orcid.org/0000-0002-4192-9452>*

У статті здійснено історико-філософський аналіз поняття «особистість», яка в умовах сучасної російсько-української війни виступає не лише об'єктом захисту, а й активним суб'єктом національної безпеки. Обґрунтовано, що сутність людини слід розглядати ширше за психологічний підхід, зведений до фізіології. Особистість – це людина, яка здійснює пізнавальну діяльність свого внутрішнього світу, виражаючи свої цінності назовні, у суспільне життя, звертаючись до фундаментальних категорій буття: свободи, ідентичності, духовності та мови.

Виявлено, що осердям такої особистості є концепт «внутрішньої людини» (Г. Сковорода, П. Юркевич), що становить етичну та духовну базу для спротиву агресії. Важливим аспектом реалізації свободи особистості є «перебування-при-собі» (за В. Малаховим) як здатності зберігати автентичність та критичне мислення в полі маніпулятивних технологій «постправди». У дослідженні проведено паралелі між класичними українськими традиціями (кордоцентризм, софійність) та сучасними концепціями лідерства, зокрема теорією У. О. Шармера. Доведено, що «сліпою плямою» національної безпеки є ігнорування внутрішнього стану суб'єкта; безпека держави починається з розвитку та уваги до внутрішнього життя людини, урахування його смислового наповнення.

Відзначено, що філософсько-антропологічний аналіз дає змогу розглянути особистість у контексті національної безпеки не як статичну одиницю громадянського суспільства, а як динамічний об'єкт, який самовизначається, пізнає себе самого і виражає свою позицію будучи у згоді із самим собою, своїми цінностями, своєю ідентичністю. Досліджено, що суб'єктність у сфері безпеки визначається рівнем самоусвідомлення особистості, яка через пізнання «свого краю» та «самої себе» стає рушієм трансформаційних змін у всьому соціокультурному просторі України.

Ключові слова: особистість, свобода, ідентичність, філософська антропологія, національна безпека, кордоцентризм, теорія У, внутрішня людина, російсько-українська війна.

Постановка проблеми. У контексті розвитку України, зокрема в період російсько-української війни, важливим питанням залишається проблема розвитку цілісної особистості, яка є запорукою перемоги та національної ідентичності. Актуальним є виокремлення антропологічних засад сучасної української особистості, яка, спираючись на колективне несвідоме українського народу та культурні надбання української еліти, протистоїть викликам війни та шукає подальшого свого самовизначення. Історичні надбання розкривають важливі ментальні аспекти українського народу щодо прояву національної безпеки: перевага духовних цінностей (кордоцентризм, гуманізм), прояв екзистенційної сміливості перед загрозою смерті (свободолюбивість), діалогічність, софійність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню філософсько-антропологічних засад особистості присвячено праці київської філософської (світоглядно-антропологічної) школи В. Шинкарука, І. Бичко, В. Табачковського, які обґрунтували світоглядний, екзистенційний характер діяльності людини. У працях С. Кримського, М. Поповича, В. Лісового ґрунтовно проаналізовано формування особистості крізь призму софійності

та кордоцентризму. У їхніх розвідках духовність людини становить основу особистості, її самовизначення, самотворення, формування ідентичності. Українськими мислителями особистість розглядається крізь призму «внутрішньої людини», «істинної людини» (Г. Сковорода, П. Юркевич), що становить джерельну базу для аналізу цілісної особистості як суб'єкта національної безпеки. У контексті дискурсу національної безпеки проблеми людського фактора висвітлюються переважно з психологічної аспекти, як питання психологічної стійкості, резильєнтності, зрілості особистості. Таким чином, розгляд формування особистості з погляду філософської антропології є не до кінця висвітленим у сучасних умовах війни, зокрема таких її понять, як «свобода» та «ідентичність».

Метою дослідження є історико-філософський аналіз філософсько-антропологічних засад, що впливають на формування цілісної особистості як суб'єкта національної безпеки.

Розгляд особистості крізь призму філософської антропології показує цінність самої людини, важливість її внутрішнього світу (віра, смисли, світовідчуття), а також здатність до творчості як можливість до подолання травми, посттравматичного зростання. Особистість є не лише продуктом соціально-культурного простору, частиною системи, а й тією, яка творить систему і здатна до трансформації через внутрішні здібності (відповідальність, співпереживання, сміливість тощо). На жаль, каталізатором пошуків смислу, самовизначення української особистості часто ставали травматичні події: втрата свободи, близьких, дому, мови. У філософії поняття «особистість» розглядається з погляду внутрішнього світу людини, який реалізується через самотворення та самопізнання [1, с. 457–458]. Особистість пов'язана з поняттями «індивід», «індивідуальність», «особа». Особистість – це особа, яка усвідомлює себе, свої сильні боки та зони розвитку, схильності, свою неповторність. Іншими словами, особистість – це людина, яка пізнала і пізнає себе, здійснює пізнавальну діяльність свого внутрішнього світу. Існує взаємозалежний пропорційний зв'язок із пізнанням Іншого і пізнанням себе: Іншого можна пізнати настільки, наскільки особисто пізнав свої внутрішні процеси, наскільки присутня здатність усвідомлювати свої емоції, думки, цінності, перебуваючи у стосунках з іншим.

Представники персоналізму розглядають особистість як цілісну, самостійну, унікальну, духовну людину, яка має свої переконання, принципи, цінності, погляди на життя, уявлення про світ. Для особистості БУТИ означає проявляти себе і БУТИ СОБОЮ, творити.

Прикладом особистості у сучасному українському суспільстві є воїни, волонтери – чоловіки та жінки, які свідомо стали на захист, оборону України ще від початку російсько-української війни 2014 р. Суспільна роль особистості є надзвичайно важливою в умовах війни, оскільки кожна окрема особистість виступає гарантом національної безпеки, рушієм трансформаційних змін у соціальному житті.

Особистість у перекладі з латинської мови «persona» означає «маска» і походить від назви масок, які одягали актори у грецьких та римських театрах для зображення голосів жінок чи богів, оскільки тоді акторами могли бути лише чоловіки. Персона є зв'язком між внутрішнім та зовнішнім світом. Вираження свого внутрішнього світу назовні, самореалізація особистості стає зрозумілою через поняття «індивід», що означає «той, що не може бути поділений», грецькою «a-tomos». Індивід є цілісним і неподільним у своїй внутрішній сутності. Виявляючи назовні свій внутрішній світ: погляди, цінності, переконання, людина проявляє свою унікальність – індивідуальність. Свідомий прояв індивідуальності людини, відповідність її внутрішнього світу із зовнішнім самовираженням є характеристикою цілісної особистості як суб'єкта національної безпеки.

Філософська антропологія вивчає сутнісні ознаки та характеристики людини, осмислюючи її природу. Проте філософсько-антропологічний підхід до дослідження людини

також показує відхилення людини від «істинної природи». Мислителі ХХ ст. часто відзначають відхід людини від самої себе, механістичний підхід у стосунках з іншим. Людина може грати роль, мати маску, проте занедбувати чи викривлено дбати про свій справжній внутрішній світ. Філософська система Г. Сковороди чітко показує це розходження між внутрішнім і зовнішнім, а творчість І. Франка через символ каменярів, які «лупають скалу душі», акцентує на необхідності самовиховання, самопізнання. Х. Ліврага, видатний аргентинський філософ, засновник Міжнародної культурної організації «Новий Акрополь», розглядає унікальність кожної людини ще від народження, говорячи про вроджені здібності кожного – «очевидно, щось нам дається, а щось ми маємо в собі зроду» [2, с. 168]. Таким чином, відхилення людини від своєї справжньої природи можна пояснити через занедбання процесів пізнання та виховання свого внутрішнього світу, заміну внутрішніх потреб зовнішніми благами.

Осердям особистості, окрім психофізіологічних та культурних аспектів, є «щось внутрішнє, духове, що є вищим за її психологічні чинники» (Х. Ліврага) [2, с. 167]. Філософсько-антропологічний підхід є значно глибшим у розумінні поняття «особистість», аніж психологічний. Сучасна психологія здебільшого зводить усі психічні, ментальні, генетичні й духовні аспекти до фізіологічних складників. Звідси формується теорія расизму. Людина хоч і належить до так званої першої природи – усіх живих організмів, проте творить свою власну «другу» природу. Вона далеко виходить за межі своєї фізіологічної природи, виступаючи творцем свого буття (М. Гайдеггер). Статус людини є рівним статусу буття, людина володіє буттєвістю, екзистенцією. Влучними у цьому контексті є погляди про будову людської особи Е. Штайн, відомої німецької мислительки, учениці Е. Гуссерля, яка вважає, що «людське буття спрямоване всередину, відкрите для себе самого» і водночас «спрямоване назовні і відкрите буття, яке може прийняти в себе певний світ» [3, с. 25–26].

Серед філософсько-антропологічних засад формування особистості як суб'єкта національної безпеки у часі війни, на нашу думку, слід відзначити такі основні її аспекти: свобода, ідентичність, духовність. У нашому дослідженні розглянемо перші дві філософсько-антропологічні засади.

Феномен свободи слід розглядати не лише як прояв свободи «для» – свободу проявлення сутнісних сил людини, свободу творчості. Як відзначає В. Малахов, людина в такій реалізації свободи опиняється заручником активізму і посередником розгортання власної діяльності [4, с. 282–284]. Опановуючи світ тільки з погляду діяльнісного підходу, людина «принципово не в змозі опанувати саму себе», вона «загружає у хаосі пробуджених її ж активністю, але принципово не контрольованих і не завбачуваних нею буттєвих напружень і зв'язку...» [4, с. 283]. Тобто важливим аспектом свободи людини є її зусилля самоопанування, звільнення від «сліпої» активності. Виявом справжньої свободи є взаємозв'язок внутрішнього саморозвитку і зовнішнього прояву.

Волонтерство, боротьба за збереження цілісності території та життя постають також як прояв свободи творчості, що опирається на минулий глибинний досвід української історії, наприклад об'єднання вільних людей (козаків) для протистояння проти ворога. З одного боку, постає певне повторення історії, а з іншого – зміна цих «уроку історії» [5]. Свобода передбачає відповідальність, життя згідно із заявленими цінностями, усвідомленість, що характеризується критичним мисленням. У контексті формування громадянського суспільства свобода особистості постає як усвідомлений феномен. В. Малахов, аналізуючи свободу як невимушеність, доходить важливого висновку взаємозв'язку внутрішнього і зовнішнього – «перебування-при-собі» в «процесі будь-яких зрушень і пошуків, будь-якого звернення до Іншого», відкритості до світу [4, с. 288]. Така внутрішня

взаємоузгодженість дає змогу бути собою – проявити свою впевненість, ідентичність, у тому числі громадянську, ідентичність українця. Без усвідомлення, переосмислення історії, де тільки за період радянської ідеології намагалися стерти, викривити, осліпити ментальні, інтелектуальні, мовні коріння ідентичності українця, неможлива перемога українського суспільства над ворогом, а в першу чергу трансформація українського суспільства.

Реалізація людиною свободи як «перебування-при-собі» і відкритість світові є прототипом перебування «вдома». Тема «дому» є природно закономірною як тема сталості, безпеки, внутрішнього простору, «приватності домашнього існування» (М. Малахов). Звідси постає тема українського дому, «ідея української хати» (А. Шептицький).

В історії української філософії свобода є невід’ємною частиною буття людини, як її онтологічною підставою, так і в соціально-політичному контексті – як незалежність від панування інших народів (Г. Сковорода, П. Куліш, Т. Шевченко, М. Шлемкевич, В. Стус, С. Кримський та ін.). У контексті російсько-української війни актуальною є не лише зовнішня свобода, а й внутрішній вимір свободи. У творчості Г. Сковороди свобода як соціально-політичний аспект описана у поезії «De Libertate» («Сад божественних пісень»), де оспівується українська національно-визвольна боротьба під проводом Богдана Хмельницького. Свобода є ціннішою за будь-яке золото, протиставляється матеріальним благам. Важливішою для Г. Сковороди за свободу тіла є «свобода духу», що характеризує справжню свободу – панування над своїми пристрастями, самовладання, регуляцію своїх імпульсів [6, с. 29–91]. Таким чином, свобода як філософсько-антропологічна засада формування особистості відображає взаємоузгодженість внутрішнього світу та зовнішнього прояву людини, реалізує її автентичність, індивідуальність, що підкреслює роль однієї особи в творенні українського громадянського суспільства.

Іншим важливим аспектом особистості є її ідентичність, яку з погляду філософської антропології «можна визначити як стан спорідненості людини і спільноти», тобто ідентичність відображає зв’язок людини зі спільнотою, передусім із близькими людьми [7, с. 109]. Відчуття приналежності формується через когнітивний, емоційний, поведінковий рівні. Ми звертаємо увагу на індивідуальні, внутрішні процеси формування ідентифікації особистості. Наприклад, російсько-українська війна показує, що одним із важливих критеріїв приналежності до України є українська мова, яку останні два століття росія намагалася всіляко знищити, знецінити, заперечити. Національна ідентифікація особистості відбувається на культурно-онтологічному рівні, де українська мова виступає самоідентифікацією як «дім буття» за М. Гайдеггером.

Підґрунтям процесу ідентифікації є усвідомлений вибір, який можливий лише в демократичному суспільстві. У тоталітарних, авторитарних суспільствах ідентичність є нав’язаною, декларативною. Звідси виникає явище «подвійної поведінки». У таких суспільствах особистість є фасадом, формальністю для пануючої ідеології, знярядям у системі. Звідси моральну поведінку можна описати як лицемірну, лукаву, обманливу, штучну, така мораль стає відірваною від людяності.

В умовах глобалізаційних процесів навіть у демократичних суспільствах виникає трудність із вибором ідентичності, оскільки існує так званий «феномен постправди». Н. Хамітов у цьому контексті говорить про «феномен постправди – маніпулятивної системи, яка відволікає від фактів і придушує критичність мислення через акцент на емоціях і враженнях...» [7, с. 109]. Таким чином, відбувається трансформація свідомості світогляду і самого процесу ідентифікації у демократичних суспільствах, відбувається зміна акценту з факту на переживання, драматизацію, що впливає на вибір ідентичності. Далі Н. Хамітов визначає, що до вибору ідентичності здатна людина із самостійним, критичним, цілісним

мисленням. Вибір ідентичності мислитель також пов'язує з автентичністю людини, яка тісно взаємопов'язана з «перебування-при-собі» (В. Малахов).

Рівень самоусвідомлення, здатність критично мислити, приймати рішення і нести відповідальність є одними з ключових навичок сучасної людини, які неодноразово підкреслюються у звітах економічного форуму в Давосі за останні 10 років. Застосування критичного мислення для людського самовизначення ґрунтується на внутрішній свободі та знанні своєї ідентичності на особистісному та суспільному рівнях. Критичне мислення протистоїть сферам, де застосовують шаблони, стандарти, алгоритми. Особистість без навичок критичного мислення не може виступати гарантом національної безпеки. Соціальний аспект критичного мислення чітко пов'язаний із відповідальністю, зокрема, як зазначає М. Ліпман, «когнітивною відповідальністю» – мислити причинно-наслідковим способом, аргументуючи свої думки [8, с. 1023–1025].

Ще одним аргументом цінності внутрішніх якостей людини – сучасного лідера, особистості – є теорія У. О. Шармера. Розглядаючи питання діяльності лідера, мислитель ставить питання про «сліпу пляму» – з якого внутрішнього стану людина виконує свої дії. У контексті філософсько-антропологічних засад цілісної особистості як суб'єкта національної безпеки важливим є сформована ідентичність українського громадянина, адже національна безпека починається з мотивів, із «внутрішнього стану», із якого діє громадянин. Сліпою плямою нашої національної безпеки є ігнорування антропологічних засад формування особистості. Рівень активного слухання, на жаль, тільки формується у соціокультурному просторі України. Важливим процесом, який впливає на формування особистості, є освіта, зокрема гуманітарного спрямування. Наприклад, пізнання свого краю, своєї історії, самого себе, до якого закликає Г. Сковорода, стосується питань «хто я?», «чий я?» і дає можливість знайти відповідь на питання «куди я йду?».

Отже, філософсько-антропологічний аналіз дає змогу розглянути особистість у контексті національної безпеки не як статичну одиницю громадянського суспільства, а як динамічний об'єкт, який самовизначається, пізнає себе самого і виражає свою позицію, будучи у згоді із самим собою, своїми цінностями, своєю ідентичністю. Тільки особистість, яка здатна реалізувати свободу через «перебування-при-собі», володіє навиком самоопанування, соціальною відповідальністю, чіткою ідентичністю, може виступити проти інформаційних маніпуляцій та феномену постправди. Завдяки свободі особистість може проявити унікальні власні здібності, ідеї, що сприяють досягненню перемоги над російським агресором. Тоді національна ідентичність трансформується з декларативної форми у смислове наповнення таких цінностей, як українська мова, «український світ», патріот, воїн.

Переосмислення історії української культури є процесом прояву внутрішнього світу особистості на зовнішній – соціальний простір. Таким чином, цілісність особистості, що ґрунтується на свободі та ідентичності, є фундаментальною гарантією безпеки держави, оскільки саме внутрішній стан суб'єкта визначає мотивацію його соціальних дій та здатність до посттравматичного зростання як джерела подальшої трансформації українського суспільства в умовах війни.

Список використаної літератури

1. Філософський енциклопедичний словник / редкол. В.І. Шинкарук (гол.) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
2. Ліврага Х.А. Плисти проти течії. Філософські роздуми. Київ : Новий Акрополь, 2015. 298 с.
3. Штайн Е. Будова Людської особи: лекція з філософської антропології / пер. з нім. І. Терзової. Жовква : Місіонер, 2011. 192 с.

4. Малахов В. Право бути собою. Київ : Дух і Літера, 2008. 336 с.
5. Маринович М. Як Україні виростити крила: виступи, статті, доповіді, інтерв'ю (2018–2021 рр.). Київ : Дух і Літера, 2021. 272 с.
6. Скворода Г. Найкраще / пер. М. Кашуби, Г. Сварник, Н. Федорака. Львів : Terra Incognita, 2024. 320 с.
7. Ідентичність людини: філософсько-антропологічний аналіз : монографія / В.П. Загороднюк та ін. Київ, 2023. 296 с. URL: https://fsusgum.mdpu.org.ua/wp-content/uploads/2025/04/identychnist_lyudyny_filosofsko_antropologichnyj_analiz.pdf
8. Андрусів Л.З. Поняття «критичне мислення» у поглядах М. Липмана: історико-філософський аналіз. *Вісник науки та освіти. Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»*. 2025. Вип. № 5(35). С. 1015–1026.

PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF PERSONALITY AS A SUBJECT OF NATIONAL SECURITY IN TIMES OF WAR

Liubomyr Andrusiv

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
Department of Social Sciences
15 Karpatska St., 76019, Ivano-Frankivsk, Ukraine
<https://orcid.org/0000-0002-4192-9452>*

The article presents a historical and philosophical analysis of the concept of personality, which in the context of the contemporary russian–Ukrainian war, acts not only as an object of protection but also as an active subject of national security. It is argued that the essence of the human being should be considered more broadly than a psychological approach reduced solely to physiology. Personality is understood as a human being engaged in the cognitive exploration of the inner world, expressing their values in social life while appealing to the fundamental categories of existence: freedom, identity, spirituality, and language.

The study reveals that the core of such a personality is the concept of the «inner human» (H. Skovoroda, P. Yurkevych), which forms the ethical and spiritual foundation for resistance to aggression. An important aspect of the realization of personal freedom is «being-with-oneself» (according to V. Malakhov), understood as the ability to preserve authenticity and critical thinking within the sphere of manipulative «post-truth» technologies. The study draws parallels between classical Ukrainian traditions (cordocentrism, sophianity) and contemporary leadership concepts, in particular Otto Scharmer's Theory U. The article demonstrates that a «blind spot» in national security is the neglect of the subject's inner state; the security of the state begins with the development of and attention to the inner life of the individual and the consideration of its meaningful content.

It is noted that philosophical–anthropological analysis makes it possible to consider personality in the context of national security not as a static unit of civil society, but as a dynamic entity that determines itself, comes to know itself, and expresses its position while remaining in harmony with itself, its values, and its identity. The study shows that subjectivity in the field of security is determined by the level of an individual's self-awareness; through knowledge of «one's native land» and «oneself», the person becomes a driving force of transformative changes throughout the entire socio-cultural space of Ukraine.

Key words: personality, freedom, identity, philosophical anthropology, national security, cordocentrism, Theory U, inner human, russian–Ukrainian war.

Дата першого надходження статті до видання: 25.03.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.04.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 29.05.2026